

VERLICHTINGSDENKERS

Anthony Gottlieb (vert. Ruud van de Plassche), *De droom der Verlichting. De opkomst van de moderne filosofie*. Amsterdam, Ambo Anthos, 2016, 326 p., ISBN 9789026331152, € 24.99

Anthony Gottlieb vertelt graag dromen. Onlangs verscheen de Nederlandse vertaling van zijn *The Dream of Enlightenment*. Het is een vervolg op *The Dream of Reason*. Een derde droom, over de filosofie vanaf Kant, zal nog verschijnen. *De droom der Verlichting* vertelt op vlotte wijze het verhaal van enkele belangrijke vertegenwoordigers van de Verlichting: Descartes, Hobbes, Spinoza, Locke, Bayle, Leibniz en Hume. Daarnaast kunnen ook Malebranche, Voltaire, Rousseau en de *philosophes* op de nodige aandacht rekenen. Bij het bespreken van hun ideeën vergeet Gottlieb de (soms zeer vermakelijke) biografische details zeker niet.

Ofschoon de titel anders suggereert, vertelt Gottlieb niet één droom van de verlichting, maar verschillende dromen van verlichtingsdenkers. “Als we hun ideeën recht willen doen, moeten we (...) pas op de plaats maken en in hun schoenen gaan staan”, aldus Gottlieb in de inleiding van het boek (10). Met het vertellen van hun verschillende dromen toont hij impliciet de diversiteit van de denkers die onder de verlichting worden geschaard (vergelijk p. 277). Vooral over de rol van de rede wordt door de besproken filosofen verschillend geoordeeld. Het scherpst komt dat naar voren in de hoofdstukken over Bayle – over wie Gottlieb zegt dat hij nu nog slechts “bij weinigen bekend is” (185) – en Leibniz.

Het pyrronisme van Bayle betwist alle dingen, maar komt niet tot een definitief oordeel (192). De rede is vooral kritisch. Voor opbouw is het minder geschikt. De kritische kant van de rede komt bijvoorbeeld naar voren in de discussie over de vraag of kometen als goddelijke boodschappers kunnen worden aangemerkt en in de discussie over de religieuze tolerantie. Wat het eerste betreft, is Bayles origineelste argument dat het ten tonele voeren van kometen om religieuze boodschappen over te brengen vermoedelijk averechts werkt (186). Het zal de verering van valse goden aanmoedigen. Atheïsme is niet noodzakelijk kwalijker dan de verering van valse goden. Bayle betwijfelt namelijk dat een atheïstische samenleving aan immoralisme te gronde gaat (187). Aangaande religieuze tolerantie toonde Bayle zich kritisch over de traditionele interpretatie van een Bijbeltekst (Lukas 14 vers 23) (189). Mensen moeten niet gedwongen worden God

te dienen. Integendeel, God wil dat mensen handelen naar hun eigen diepste gewetensovertuigingen, vooropgesteld dat die overtuigingen vrucht zijn van een zorgvuldige zoektocht naar de waarheid. Zulke overtuigingen zijn niet zondig en moeten derhalve getolereerd worden. Het falen van de constructieve rede blijkt vooral uit het menselijk onvermogen de goedheid van God redelijk te verklaren. Het is onbevattelijk hoe het kwaad is ontstaan onder de heerschappij van een oneindig goed, oneindig heilig en oneindig machtig opperwezen. De aanvaarding van Gods goedheid moet berusten op geloof (191). De menselijke rede is te zwak om dergelijke ultieme mysteries op te helderen.

Voor Leibniz was de rede bepaald geen zwak instrument. Het verstand had voor Leibniz zowel een praktische als theoretische spits. Leibniz heeft tijdens zijn leven tal van technische uitvindingen en beleidsvoorstellen gedaan van praktisch maatschappelijk nut (196). In zijn filosofie probeerde hij vooral de grote systemen uit het verleden met elkaar te verzoenen en te combineren (203). In zijn monadologie speelt God als machtigste monade een hoofdrol. Hij is de eeuwige, volmaakte, alwetende, almachtige en welwillende schepper van alles (199). Wat betreft de algoedheid van God probeert Leibniz de argumenten van Bayle te weerleggen. Leibniz verdedigt – overigens niet als eerste (219-221) – dat God, alle factoren in beschouwing genomen, de beste van alle mogelijke werelden heeft geschapen (216). Als God de op één na beste wereld zou hebben geschapen, dan zou dat in strijd zijn met zijn volmaaktheid (218). Dankzij de zonde heeft de mens Jezus Christus verworven. Als ons denken sterk genoeg was, zouden we inzien dat alle slechte gebeurtenissen vereist zijn om een groter goed te bewerkstelligen, net zoals het bestaan van zonde vereist was voor de komst van Christus (219). Toch moet Leibniz hier toegeven dat zijn denken niet sterk genoeg is om dit allemaal in detail hard te maken. Dat maakt hem vatbaar voor de vlijmscherpe kritiek van Voltaires *Candide*.

Bayle en Leibniz zijn slechts twee van de door Gottlieb besproken filosofen. Wie het hele boek leest, krijgt absoluut een goede inleiding op het denken van die filosofen. Meer dan een inleiding op de zoektocht naar samenhang in de dromen der verlichting is het boek zeker niet. Het is jammer dat Gottlieb niet reageert op pogingen van bijvoorbeeld Jonathan Israel om de verbanden binnen de verlichting scherp te krijgen. Ook de tegenstanders van de besproken verlichtingsdenkers worden slechts zeer summier besproken. Illustratief is dat Gottlieb hun namen – waarschijnlijk ter wille van de vlotte leesbaarheid – veelvuldig uit de hoofdstekst weglaat. Dat wordt overigens irritant wanneer zelfs de eindnoten geen uitsluitel geven. Wie is de – volgens Descartes – domme, kwaadaardige en incompetente rector van de universiteit van Utrecht? Was dat toevallig Gisbertus Voetius? U vindt het antwoord op pagina 227 in Clarckes boek over Descartes (41 en 286, noot 62).

Het gebrek aan algemene reflectie en historische context breekt Gottlieb op minstens twee manieren op. Ten eerste zorgt het ervoor dat de oordeelsvorming beperkt blijft tot het denken van deze of gene filosoof. Gottlieb kiest daar bewust voor. Hij wil vermijden dat de rekbare definitie van de verlichting de betrokken denkers al te gemakkelijk in een verkeerd daglicht stelt (277). Deze detailkritiek is wellicht belangrijk voor wie op zoek is naar geschiedkundige of biografische wetenswaardigheden. Doorgaans zal het echter nogal triviaal overkomen. Wat doet het er bijvoorbeeld toe dat Hobbes er absurde meetkundige opvattingen op na hield? (96-98)

Dit wordt pas echt storend wanneer Gottlieb zich aan het einde van het boek plots wél een oordeel over dé verlichting aanmatigt. Als een duiveltje uit een doosje concludeert hij: “De verdiensten van de verlichting zijn het meest aantoonbaar als het gaat om haar aandeel in de tanende macht van de religieuze autoriteiten om het leven van de mensen te bepalen of zelfs te beëindigen, in verdraagzaamheid tegenover afwijkende religieuze denkbeelden, in wetenschappelijke vooruitgang en in de geleidelijke ontmanteling van politieke instellingen die veel naar feodalisme en te weinig naar democratie neigden” (280). Het getuigt volgens Gottlieb van bekrompenheid als we niet willen erkennen dat de besproken denkers aan de goede kant van die gevechten stonden (280). Wie zich noch aan algemene reflectie van de verlichting noch aan een uitvoerige studie van de tegenstanders van de verlichting heeft willen wagen kan zulke grote conclusies beter voor zich laten.

Kortom, *De droom der Verlichting* vormt een uitstekende, vlot geschreven, inleiding op het denken van de in het boek behandelde filosofen. Ook wie geïnteresseerd is in de biografische details van de verlichtingsdenkers kan met dit boek zijn hart ophalen. Het boek is waarschijnlijk vooral voor niet-academici geschreven. Wie echter op zoek is naar een samenhangende beschrijving of een oordeel over de droom der verlichting kan beter andere boeken ter hand nemen.

Marco IN 'T VELD (Brussel)